

Н.М.Коляда

МЕТОДИЧНА РОБОТА В НЕДІЛЬНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Утвердження державотворчих процесів в Україні потребує докорінних змін у галузі освіти. Досягти успіху в реформуванні сучасної школи допоможе ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження кращих надбань української освіти і педагогіки з метою оптимального поєднання класичної спадщини минулого та сучасних досягнень наукової думки, органічного зв'язку її з вітчизняною історією, культурою та педагогічним досвідом (Державна національна програма „Освіта. Україна ХХІ століття”). Сьогодні поряд із загальноосвітніми створюється та успішно діє ціла низка неформальних освітніх закладів (зокрема, недільних шкіл) релігійного, етнічного, культурно-освітнього спрямування. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення діяльності недільних шкіл України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – нетрадиційних народно-просвітницьких закладів позашкільної освіти та освіти дорослих.

Історія розвитку недільних шкіл в Україні протягом другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. означена доробком кількох генерацій визначних вітчизняних педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів. Заслужують на увагу наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які розглядають цей феномен у контексті інших проблем історико-педагогічної науки – Л.Березівської, Л.Бондар, Л.Вовк, С.Дмитренко, Л.Єршової, О.Жукової, Л.Киян, Л.Корж, О.Мармазової, Н.Побірченко, С.Черкасової. Однак, історіографічний огляд проблеми дає підстави стверджувати про відсутність комплексного дослідження окремих аспектів цього соціокультурного явища, зокрема – методичної роботи в недільних школах України другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

В історії вітчизняної педагогіки значне місце посідає просвітницький рух на користь недільних шкіл – нетрадиційних закладів позашкільної освіти для дітей та дорослих, навчання в яких відбувалось у неділю (для осіб єврейської національності – в суботу) та святкові дні. В Україні недільні школи виникли одночасно в різних регіонах. Зокрема, в Києві – 11 жовтня 1859 р. у приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища.

З метою підвищення якості навчально-виховного процесу та педагогічної теоретико-методичної майстерності викладачів у недільних школах було створено цілісну систему методичної роботи, що передбачала проведення педагогічних зборів, вивчення досвіду колег-новаторів, спілкування з визначними діячами освітньої галузі, громадськими діячами, письменниками, ознайомлення з новинками навчально-методичної літератури, публікаціями періодичної преси, взаємовідвідування уроків, діяльність „школи молодого вчителя”, громадського центру освіти дорослих,

організації педагогічних читань, освітніх виставок, участі в конгресах освітян, педагогічних з'їздах і т.п.

Використання принципу демократизації в організації діяльності недільних шкіл стимулювало колективну творчість, виявом якої були педагогічні ради (збори, наради) – періодичні зібрання викладачів з метою врегулювання складного механізму діяльності школи – обговорення адміністративно-господарських, структурно-організаційних та навчально-методичних проблем. За свідченням сучасників, педагогічні ради були своєрідним „барометром” у житті недільних шкіл [1, 173].

У роботі педагогічних рад брали участь усі члени учительського колективу, серед яких обиралися голова (керував дискусією та рецензував постанови ради) та секретар (протоколював постанови ради); у деяких недільних школах голова та секретар обиралися під час кожного засідання педагогічної ради [13, 128-129]. У недільних школах практикувалося таке нововведення, як представництво учнів у роботі педагогічних рад (в обговоренні господарської, навчально-методичної сторін діяльності), а в деяких школах делегати від учнівського колективу користувалися правом не лише дорадчого, але й вирішального голосу [2, 10-11]. За словами Д.Вольфсона, засідання педагогічних рад – це „... єдине місце, де вони [учні – Н.К.] можуть висловити свої вимоги до школи і привчитися до громадської роботи” [4, 7].

До того ж засідання педагогічних рад були відкриті для всіх бажаючих познайомитися з діяльністю недільних шкіл – від представників освітянської громадськості до широких верств суспільства. Відповідно до §6 „Статуту Товариства викладачів Харківської 2-ї чоловічої недільної школи” усі сторонні особи могли записувати свої пропозиції та зауваження до спеціальної книги. Визначні педагоги – М.Корф, М.Пирогов, В.Євтушевський, В.Водовозов, М.Бунаков, В.Вахтеров та ін. – неодноразово відвідували недільні школи (деякі з них давали показові уроки) та колективними зусиллями разом з викладачами працювали над виробленням і вдосконаленням методики навчання і виховання [5, 34-35].

На обговорення педагогічних рад виносилося безліч адміністративно-господарських, структурно-організаційних та навчально-методичних питань, перелік яких буквально охоплював собою всю енциклопедію шкільної справи. Найчастіше обговорювалися й затверджувалися навчальні програми, методи і прийоми викладання, розглядалися та рецензувалися новинки педагогічної літератури, підручники та навчально-методичні посібники; учасники зборів знайомилися з листуванням, яке велося з іншими недільними школами та відомими діячами народної освіти, з публікаціями періодичної преси, розглядали питання про поповнення колекції наочних посібників та бібліотеки і т.д. Окремим пунктом засідання педагогічних рад були доповіді – звіти викладачів про проведену роботу (щомісячні, кварталні, піврічні та річні) [2, 10; 13, 128-129].

З метою об'єднання діяльності проводилися спільні засідання педагогічних рад усіх місцевих недільних шкіл. Збільшення мережі таких

нетрадиційних навчальних закладів спонукало учасників недільного руху до створення координуючих центрів, перший з яких – Київська педагогічна рада недільних шкіл. За прикладом останньої влітку 1861 р. була створена Полтавська педагогічна рада, до складу якої увійшли представники від усіх недільних, суботніх та інших міських навчальних закладів. Спочатку полтавці планували організувати Товариство грамотності (на зразок уже існуючого в Петербурзі), статут якого так і не був затверджений у зв'язку з невідповідністю з „існуючими постановами” та „особливими міркуваннями уряду” [8, 68]. Педагогічна рада міських недільних шкіл діяла також у Харкові [12, 27, 35-36, 65].

Таким чином, педагогічні ради як центр творчого пошуку були невід'ємною частиною діяльності, становлення та професійного росту викладачів недільних шкіл. За словами педагогів-практиків, – „... це не суха казенна справа, не примусовий обов'язок, а жива справа, яка захоплює вас, яка викликає у вас моральний інтерес” [6, 54].

Одним із шляхів підвищення рівня педагогічної майстерності була організація самоосвіти викладачів шляхом ознайомлення з новинками навчально-педагогічної літератури (наприклад, у Харківській приватній жіночій недільній школі в рамках педагогічних засідань проводилися вечірні педагогічні читання [9, 123-124]), ведення, читання й обговорення на зборах педагогічних щоденників, проведення та колективного аналізу показових (так званих „відкритих”) уроків і т.д. Керівним центром самоосвіти вчителів була шкільна бібліотека. В багатьох бібліотеках недільних шкіл діяв відділ для викладачів – учительська бібліотека, фонд якої складався з педагогічних журналів, літератури з питань освіти дорослих, різноманітних керівництв, навчально-методичних посібників, книг для додаткового читання учнів і т.п. [13, 145, 348].

З метою з'ясування питання про доступність художньої літератури для „читача з народу”, вчителями недільних шкіл розроблялися й апробувалися так звані методи „перепитування прочитаного” та „вивчення читацьких інтересів”. Дані, отримані під час критико-бібліографічного дослідження вчителів Харківської приватної жіночої недільної школи у співпраці з учителями інших недільних шкіл та фахівцями з різних галузей знань, стали цінним матеріалом для створення великої 3-томної методико-бібліографічної праці – критично анотованого, з широким використанням рецензій викладачів та відгуків читачів покажчика книг для народного і дитячого читання „Что читать народу?” (1884 р., у 1889 р., 1906 р.) [1].

У процесі методичної освіти і самоосвіти вчителів недільної школи велике значення надавалося педагогічним щоденникам як засобу вдосконалення теоретико-методичної майстерності, вивчення, узагальнення та обміну досвідом. Наголошуючи на необхідності для недільної школи взагалі та самоосвіти вчителів, зокрема, індивідуальних педагогічних спостережень, Х.Алчевська розробила ряд порад щодо ведення щоденника [10].

Сучасники високо оцінили методичну роботу учасників недільного руху в напрямі самоосвіти. В 1939 р. в одному із номерів журналу „Школа взрослых” були опубліковані уривки з педагогічних щоденників викладачів недільних шкіл. Редакція розмістила цей матеріал з метою популяризації та подальшого використання досвіду ведення педагогічних щоденників у практиці роботи сучасних навчальних закладів. „На основі такого матеріалу, – зазначили автори публікації, – можна навіть через піввіку живо уявити собі, чим жила тоді педагогічна думка, які цінні, цікаві прийоми викладання викристалізовувалися” [11, 55].

У процесі підвищення рівня професійної та фахової підготовки викладачів проводилася робота по корекції та вдосконаленню стилю і методів роботи. Наприклад, у Харківській приватній жіночій недільній школі функціонувала „школа молодого учителя”, в якій практикувалися такі форми діяльності, як відвідування занять досвідчених колег, проведення спільних уроків „у парі” (досвідчений, вмілий педагог і молодий учитель), взаємовідвідування уроків з подальшим обговоренням змісту і методики їх проведення і т.д. [9, 126-127].

З метою розповсюдження даних про стан ведення справ у недільних школах та обміну педагогічним досвідом у журналі „Русская школа” протягом десяти років (1897 – 1907 рр.) діяла рубрика „Хроника воскресных школ”, яку вела вчителька Харківської приватної жіночої недільної школи М.Салтикова; редагування матеріалів здійснювала Х.Алчевська [1, 222]. Протягом 10 років під рубрикою „Хроники...” було опубліковано понад 180 матеріалів. „Хроника воскресных школ” відіграла важливу роль не лише в процесі висвітлення актуальних педагогічних питань, узагальненні та популяризації досвіду роботи таких нетрадиційних освітніх закладів для дітей і дорослих, але й у формуванні світогляду учнів і викладачів та об’єднанні всіх позашкільних закладів України і Росії.

Іноді в недільних школах практикувалася така ефективна та продуктивна форма методичної роботи, як курси підвищення кваліфікації викладачів. 50 учителів повторювально-додаткових недільних шкіл Охтирського земства проходили практику на курсах у Харкові, а 5 було командировано на курси до Петербурга [3, 100].

З метою методичної та аналітичної оцінки діяльності недільної школи проводилася статистично-описова звітність: періодична (щоденна (кожної неділі), щомісячна, щоквартальна, піврічна) та річна. Статистична та описова звітність, по-перше, відіграла важливу роль у справі популяризації недільного руху, по-друге, забезпечувала обмін досвідом між діячами недільних шкіл, по-третє, сприяла вдосконаленню педагогічного процесу шляхом встановлення взаємозалежності розвитку учнів від змісту, методів, форм та прийомів навчання і виховання.

Змістовним доповненням до статистичної звітності було анкетування, яке проводилося з метою визначення завдання, мети й напрямку діяльності недільної школи, вивчення освітніх запитів, потреб та життєвих планів учнів і т.п. Внаслідок тривалої праці діячі недільних шкіл виробили власну систему

опитування учнів, що базувалася на використанні емпіричного методу дослідження педагогічних проблем [2, 45-46].

Наслідуючи кращі традиції світової та вітчизняної педагогіки другої половини XIX – початку XX ст., недільні школи передового досвіду отримали статус громадських центрів позашкільної освіти. З 80-х рр. XIX ст. центром розповсюдження досвіду недільного навчання стала Харківська приватна жіноча школа, з якою постійно співпрацювали відомі діячі освітньої ниви – Д.Багалій, М.Бекетов, В.Данилевський, А.Краснов, М.Корф, С.Миропольський, А.Шимков та ін. З усіх кінців Російської імперії до школи посилювався потік відвідувачів та листів-запитів: гості безпосередньо знайомилися з педагогічним процесом, а особам, які зверталися листовно, поштою надсилалася так звана „порція” матеріалів – „Опыт программ по всем предметам обучения в воскресной школе для взрослых и малолетних учащихся”, два томи критико-бібліографічного покажчика „Что читать народу?”, зразки статистичних бланків, форми звітності та бібліотечних карток, журнали для запису учнів і пройденого матеріалу за групами, брошура Я.Абрамова „Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще” (додатком до якої були різні довідкові матеріали, підготовлені М.Салтиковою), „Каталог музея наглядных пособий при Харьковской частной женской воскресной школе”, „Полгода из жизни воскресной школы” Х.Алчевської, „Хроника воскресных школ”, „О книге взрослых” М.Салтикової. За підрахунками дослідників, лише за 1900 – 1901 н.р. у справах школи зберігається близько 600 вхідних і вихідних листів [1, 213-214; 9, 110].

При недільних школах також виникали школи громадської діяльності, які забезпечували різні форми допомоги, самоосвіти та взаємозв'язок з іншими народно-просвітницькими закладами. Педагоги-практики були переконані в тому, що недільні школи повинні бути „... не оазисом в оточуючій пустелі, а, навпаки, зорганізувати маси, потягти їх до культури, пов'язати їх з цією культурою і, в міру можливості, закріпити цей зв'язок” [2, 29].

На думку М.Пирогова, викладацька робота студентів у недільних школах сприяла кращій підготовці їх до майбутньої педагогічної діяльності [14, 52], а В.Водовозов справедливо вважав цю практику „кращою педагогічною школою” [7, 8]. А це, насамперед, результат належної організації методичної роботи.

Таким чином, створена діячами недільних шкіл система методичної роботи, що базувалася на засадах педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості вчителів і учнів, передбачала запровадження передового педагогічного досвіду, створення творчої атмосфери в колективі, поєднання різних форм організації теоретико-практичної освіти та самоосвіти, проведення анкетування, статистично-описової звітності, діяльність недільних шкіл як громадських центрів позашкільної освіти та освіти дорослих і т.п. Постійний пошук гнучких, конструктивних принципів, розробка та апробація нових ефективних методів та прийомів навчання і виховання, особливої техніки

викладання, узгоджених з „голосом науки”, використання прогресивних досягнень вітчизняної та світової педагогіки – ось далеко не повний перелік складових професійності та основних засад новаторської діяльності викладачів недільних шкіл.

Список використаних джерел

1. Абрамов Я.В. Наши воскресные школы: их прошлое и настоящее. – СПб.: Тип-я Меркушева, 1900. – 351с.
2. Вахтерова Э.О. Как открыть, организовать и вести воскресную или вечернюю школу (классы) взрослых в деревне и в городе. – М.: Тип-я Т-ва И.Д. Сытина, 1917. – 59с.
3. Вовк Л.П. Історія освіти дорослих в Україні: Нариси. – К.: УДПУ, 1994. – 228с.
4. Вольфсон Д. Отчетность воскресной школы. – Томск.: Товарищество Скоропечатни А.А.Левенсон, 1903. – 48с.
5. Вольфсон Д. Сибирские воскресные школы. – Томск: Т-во Скоропечатни А.А.Левенсон, 1903. – 237с.
6. Годовой отчет Харьковской частной женской воскресной школы за 1900 – 1901 год (39-й год существования школы) // Русская школа. – 1902. – №3. – С.41-59; №4. – С.44-58; №5-6. – С.50-64; №7-8. – С.57-69; №9. – С.73-76; №10-11. – С.70-93.
7. Горностаев П.В. О теории общего образования взрослых до Октября и в первые годы после революции. – М.: Тип-я МГПИ имени В.И.Ленина, 1974. – 86с.
8. Граховецький Д. Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860 – 1862 рр.) // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С.51-78.
9. Жукова О.А. Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х.Д.Алчевської: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2001. – 205 арк.
10. Из школьного дневника Х.Д.Алчевской // Русская школа. – 1897. – №9-10. – С.374-378; №11. – С.284-289.
11. Педагогические дневники воскресных школ // Школа взрослых. – 1939. – №10. – С.49-55.
12. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: У 2 кн. – Кн. 2: Громади Наддніпрянської України. – К.: Наук. світ, 2000. – 185с.
13. Частный почин в деле народного образования. – М.: Изд-е Моск. Комитета Грам-сти, 1914. – 361с.
14. Шевченко Л. М.І.Пирогов в Україні. – К.: ПУ НАНУ, 1996. – 128с.